

'Dat een leven zo kórt is eigenlijk'

Herinneringen van honderdjarigen

De Academische Boekengids 35, oktober 2002, pp. 11-12.

In 1900 waren er in ons land tien mensen van honderd jaar. Tot 1950 waren dat er nooit meer dan dertig. In 2000 telde ons land tegen de elfhonderd eeuwelingen en het CBS verwacht dat dit er in 2020 zo'n tweeduizend zullen zijn. Wie in 1900 een eeuw wist vol te maken had het dubbele van de toenmalige levensverwachting bereikt. Nu ligt die verhouding anders, de gemiddelde levensverwachting komt al een eind in de richting van de tachtig, zeker voor vrouwen. De VPRO-radiojournaliste Steffië van den Oord, net dertig, heeft tweeëntwintig honderdjarigen en ouder geïnterviewd voor haar *Eeuwelingen. Levensverhalen van honderdjarigen in Nederland*. Dat 'en ouder' kan trouwens nog oplopen: de oudste is van 1890, maar er zijn er ook een paar van 1891, 1893 en 1896. Niet alle geïnterviewden hebben de verschijning van het boek mogen meemaken: zes zijn inmiddels overleden. Het is een hachelijk plekje, dat uiterste randje van de statistiek.

Van den Oord heeft in haar selectie naar spreiding en variatie gestreefd, eerder dan naar representativiteit. Ze sprak met twaalf mannen, terwijl er vijf keer zoveel vrouwelijke als mannelijke eeuwelingen zijn. Maar die keuze pakt goed uit: de diversiteit aan beroepen en sociale lagen geeft een blik in vele richtingen tegelijk. Er is een 'pullevaarder' bij (pullen zijn melkbussen), een predikant, een 'brikkebakker' (bakstenen), een missiezuster, een smid, een vrouw die in het variété heeft gezeten, een fietsenmaker, een apotheker. De enige bekende Nederlander in het gezelschap is Van der Goes van Naters (1900), de 'Rode jonkheer', voormalig leider van de SDAP. De opzet is telkens dezelfde. Van den Oord stelt de eeuwelingen in een paar trefzekere zinnen aan de lezer voor en daarna volgt hun relaas 'quote-unquote' als een ononderbroken monoloog. Aan de verhalen lees je Van den Oords vakkundige en stijlvolle bewerking af.

Herinneringen van honderdjarigen zijn een venster naar een wereld die bijna niemand meer uit de eerste hand kent. Hendrikje van Andel-Schipper (1890), 's lands oudste, herinnert zich een boer die in Groningen bij rijwielfabriek Fongers een fiets bestelde en toen een week lang de trekschuit naar Stad nam om te leren fietsen. Zelf kreeg ze in 1926 een stofzuiger, merk Hoover, en moest toen twee dagen naar de stofzuigerschool om goed te leren zuigen. ('Niet rap heen en weer bewegen, maar zachtjes met het apparaat over de vloer gaan. Anders heeft het stof geen tijd om in de zuiger te komen.')

Perspectivische vertekening

Omdat de eeuwelingen zo'n grote tijdspanne overzien, zijn ze tot vergelijkingen in staat die berusten op persoonlijke ervaring, eerder dan op historische kennis. We krijgen in hun verhalen de 'binnenkant' te horen van maatschappelijke veranderingen. In de jaren twintig werd het Friese platteland geëlektrificeerd. Jacoba Slaper-Suzenaar (1900) was getrouwd met de chef-monteur van het Provinciaal Elektriciteitsbedrijf van Friesland. Het echtpaar kreeg een woonark en reizend langs de dorpen zorgde een ploeg grondwerkers en elektriciens voor de aansluiting op het net. 'De Friezen vonden het prachtig: sommigen hadden al een stofzuiger gekocht, nog voordat ze waren aangesloten op het net. En ze snapten maar niet dat-ie het nog niet deed.' Lijkt me een sterk verhaal, maar in haar relaas, opgespannen tussen de eerste houten palen en de komst van de hoogspanningsmasten, is te horen wat die elektrificering veranderde in het plattelandleven.

Ook het verhaal van pullevaarder Schoonewille (1901) uit het Drentse Noordscheschut laat de persoonlijke kant van algemene maatschappelijke veranderingen zien. Hij was in dienst van de coöperatieve stoomzuivelfabriek Erica Twee. In zijn tijd had de fabriek 1832 leveranciers. Schoonewille haalde bij zestig kleine boertjes de melk op. Hij trok elke dag honderd pullen op zijn boot. Naar de Erica Twee was vier uur heen en vier uur terug, duwend met een vaarboom, zes dagen in de week, 's maandags met dubbele lading. Regenkleding was er niet, soms regende hij op de heenweg nat en met een beetje geluk waaide hij op de terugweg weer droog. Aan het wrikken in dat eindeloze netwerk van vaarten, kanalen en wijken rond Hoogeveen kwam pas in 1930 een eind, toen Schoonewille een boerderijtje kocht. De meeste van die vaarwegen zijn inmiddels gedempt en het vervoer gaat nu per vrachtwagen, al gaan er stemmen op om vanwege de files het vervoer over water in ere te herstellen.

Veel van de verhalen zijn weldadig openhartig. Schoonewille trouwde pas laat, op zijn negenentwintigste, hij kon de ware maar moeilijk vinden. Maar eenmaal aan de zwier met Klaasje, dansend op harmoniummuziek, werd hij over zijn oren verliefd en trouwde. Het echtpaar kreeg vijf kinderen. Een naakte vrouw in levenden lijve heeft hij intussen nooit gezien: 'Ik heb vaak genoeg met mijn vrouw geslapen, maar bloot heb ik haar nooit of te nimmer gezien. Dat vindt u nu misschien gek, maar dat was het toen niet. Baden, in een halve ton, deden we ook apart. Waarom? Uit schaamte misschien. Ik weet het eigenlijk niet. Maar ik heb er niks geen spijt van! Later heb ik weleens een naakte vrouw gezien natuurlijk, die zijn nu gewoon op televisie.' Toen Schoonewille op zijn zeventigste weduwnaar werd, kreeg hij weer een vriendin. Een succes werd dat niet: de oud-pullevaarder had al snel in de gaten dat

het haar alleen om de seks ging.

Het perspectief van de terugblik heeft zijn eigen merkwaardige wetten. Zoals gewone televisies in 'zwart-wit televisies' veranderden door de komst van kleurentelevisie, zo veranderden de vroegere leefomstandigheden van honderdjarigen in 'armoedig' door de welstand van latere jaren. Sommige eeuwelingen merken deze perspectivische vertekening bij zichzelf op, wat de armoede relativeert. 'Het was natuurlijk niet zo overdadig vroeger', zegt Schoonewille, 'maar ik heb het destijds nooit als armoede ervaren. Je kende de rijkdom van tegenwoordig niet, dus je miste er ook niks aan. Er waren geen auto's in Noordscheschut, daar verlangde je dan ook niet naar.' En Sophie Smit (1896) herinnert zich hoe arme kinderen in afgedragen broeken en jurken liepen die veel te lang waren. Maar ja, legt ze uit, 'in die buurten liepen ze allemáál voor gek in kleren die niet pasten.' Veel eeuwelingen realiseren zich dat je ook in je geheugen 'met de ogen van nu' iets anders ziet dan destijds.

Een vergelijkbare vertekening doet zich voor bij zoiets gewoons en dagelijks als de herinnering aan het eten van vroeger. 'Ons eigen spul was heerlijk', zegt Schoonewille over de groente uit zijn moestuintje indertijd, 'heel anders dan het middagpraktje dat ik hier in het bejaardenhuis krijg. Het vlees smaakt tegenwoordig toch nergens meer naar?' Over het beroerde eten van tegenwoordig zijn de eeuwelingen het van harte eens. Ook Annigje Baron-Rozendaal (1893) vindt er niets meer aan, het warm eten in het tehuis. Maar ze beseft wel dat het contrast tussen vroeger en nu andere oorzaken kan hebben: 'honger is de beste kok', weet ze, en: 'Ik heb ook mijn smaak niet meer van toen ik drieëntwintig was! Alles slijt; ik proef haast niks, en dan vind je al gauw niks lekker meer.' Dat eeuwelingen nu in een andere wereld leven dan in hun jeugd is niet altijd het gevolg van een veranderde wereld.

De psychologie van het geheugen

Wie deze interviews als bron gebruikt om iets te weten te komen over de werking van het autobiografische geheugen op hoge leeftijd moet bedacht zijn op vertekeningen van allerlei aard. Misschien reflecteren de verhalen eerder de interesses van de interviewer dan die van de ondervraagden. Misschien zijn de eeuwelingen door een openingsvraag als 'wat is uw vroegste herinnering?' resoluut in de achteruit gezet. Omdat de ene herinnering vaak de andere uithaalt zal veel van wat er op die eerste herinnering volgt afkomstig zijn uit de vroege jeugd. Bij eeuwelingen is dat waarschijnlijk nog meer het geval: de sensatie van hún geheugen is juist dat er zulke oude herinneringen in zitten. Maar zelfs met deze reserves in het achterhoofd is in de gesprekken veel te vinden dat een ruimere strekking heeft voor de psychologie van het geheugen.

Om bij het begin te beginnen: veel eerste herinneringen hebben met ongelukjes en schrik te maken, wat de uitkomsten van meer systematisch onderzoek bevestigt. Een van de eeuwelingen was in 1899 als driejarige in een hete wasketel gevallen en is nu nog huiverig voor warm water, een ander stapte naast de loopplank en verdronk bijna. Een ander effect tekent zich nog scherper af: de herinneringen aan 'eerste keren' van allerlei aard. Bijna iedereen haalt herinneringen op aan de eerste schooldag, de eerste ontmoeting met wat hun man of vrouw zou worden, de eerste dag bij een baas. Maar fietsenmaker Nijk (1900) uit Steggerda herinnert zich ook nog het kenteken van zijn eerste auto in 1926 (B 12470), zuster Finata (1900) hoe ze in 1908 voor het eerst nonnen zag, dominee Van der Wielen (1899) dat hij voor het eerst elektrisch licht zag. Het is in alle interviews aan te wijzen. Hendrikje van Andel-Schipper herinnert zich de eerste tomaten en hoe haar moeder de eerste oogst van die enge vruchten wegmikte. Van der Goes van Naters weet nog de eerste keer dat hij in gesprek raakte met een 'arbeider'.

Een andere constante is de gedetailleerde weergave van krenkingen en beledigingen. Sophie Smit had een juf ('juffrouw Krensen, ik vergeet haar nooit') die haar een cadeautje had beloofd; toen het eindelijk kwam, kreeg ze een afgekloven potloodstompje: 'Waardeloos! Toen ik thuiskwam heb ik het in een hoek gesmeten.' Antoon Brunia (1900) kwam als hoefsmid in dienst bij de huzaren en vertelt zeer uitvoerig over zijn conflicten met een ritmeester ('zo'n vent uit het hogere milieu') die hem wilde degraderen tot smidshulp. Hij gaat zo in zijn verhaal op dat hij hele stukken uit zijn woordenwisselingen met de ritmeester reproduceert. ('Ik word nog kwaad als ik het vertel.') Ook Van der Goes van Naters wordt weer kwaad als hij zich herinnert hoe zijn bittere vijand Koos Vorrink hem tijdens een pijnlijke, urenlange vergadering wipte als fractievoorzitter ('in een luguber gebouw bij het Haagse station'). Hoe betrouwbaar al die herinneringen zijn is een tweede, maar dat ze aanvoelen alsof ze in het geheugen zijn gegrift, staat vast.

Het reminiscentie-effect

Er is nog een ander verschijnsel dat zich in de natuurlijke setting van deze oude geheugens wonderlijk mooi laat observeren. Van den Oord ondervraagt de struise Cornelia van het Westeinde-Vermue, geboren in 1899 in het Zeeuwse Kruiningen. Ze heeft tien kinderen grootgebracht en loopt nog in klederdracht. Ze vertelt honderduit, tot de watersnood ter sprake komt. Cornelia schrikt op: 'De watersnood?!', en trekt wit weg. Ze begint met trillende stem te vertellen dat er almaar grotere golven over de dijk sloegen, dat de polder volstroomde en dat ze snel naar huis rende. Toen het donker werd kropen de kinderen met elkaar in één bed, luisterend naar vader die de hele nacht op de dijk heen en weer bleef lopen. Dan begint ze te huilen en stopt het verhaal. 'Ze vertelt het iedere week weer', legt Cornelia's dochter uit, 'en nog houdt ze het niet droog.' Dat begrijp je, als lezer. Alleen: het gaat hier niet over de watersnoodramp van '53, maar over een dijkdoorbraak in 1906. Daarbij liep één polder onder en verdronken wat kippen. In 1953 kwamen ruim 1800 mensen om. Cornelia: 'Nee, de watersnood van 1953 staat mij niet zo goed meer bij als die van 1906. Het stormde zo hard dat den diek gewoon heen en

weer bewoog! Eerlijk waar.'

Dit is, in heel zijn simpele scherpte, een illustratie van het reminiscentie-effect. In het ouder wordend geheugen ontstaat een trek naar herinneringen uit de jeugd en de vroege volwassenheid. In experimenten begint het een meetbare omvang te krijgen als proefpersonen tegen de zestig lopen en daarna lijkt het sterker te worden. Maar bij deze honderdjarigen heeft het reminiscentie-effect een bijna hilarische omvang gekregen. Als ze het over 'de oorlog' hebben is dat niet de Tweede Wereldoorlog, maar de Eerste, toen de Nederlandse militaire activiteit zich beperkte tot een mobilisatie. Brikkebakker Louis Hellebrekers, geboren in 1901, vertelt dat zijn rechterarm minder begint te worden: daar heeft hij in 1916 te lang mee doorgetimmerd. Mevrouw Hoogenboom-Molenberg (1901) is vergeten wat er gisteren gebeurde, maar reciteert zonder hapering wat haar moeder negentig jaar geleden in haar poëziealbum schreef. Jan Pieter Bos (1891) vertelt over het houten zeilschip waar zijn vader als schipper op voer, maar weet niet meer wanneer hij ook al weer trouwde: 'Op m'n negenendertigste pas, geloof ik.' Sophie Smit weet nog goed hoe ze als jonge vrouw uit Zierikzee weg verhuisde, maar de verhuizing terug, na haar pensionering, in de terugblik een halve eeuw dichterbij, is ze vergeten.

Je weet niet waar je verbaasder over moet zijn: de hardnekkigheid van die oude herinneringen of de aan geheugenverlies grenzende lacunes in de periode van de middelbare leeftijd. Neem het verhaal van Douwe van der Wielen, een kwartier voor de eeuwwisseling van 1900 geboren in het Friese Bergum. Op zijn vijftiende hoort hij de bevestigingsrede van een nieuwe dominee; vanaf dat moment wil hij predikant worden. Hij vertelt ontroerend over de inspanningen van zijn vader en broers om hem te laten studeren, hoe broer Jochem met lotnummer 84 eerst aan mobilisatie ontsnapte ('Tietjerksteradeel moest 83 rekruten leveren'), maar door een sterfgeval alsnog moest opkomen; hij weet nog precies de dienstregeling van zijn vader die beurtschipper was, wat de thee per ons en de koffie per half pond kostte, etc. En dan belandt hij in zijn verhaal bij 1944. Hij is inmiddels predikant in Boornbergum. De schorsing van de Kamper hoogleraar theologie Schilder dreigt ook in zijn gemeente tot een kerkscheuring te leiden. Er is geen twijfel aan dat ds. Van der Wielen in die tijd precies heeft geweten wat de inzet van het conflict nu eigenlijk was. Maar nu is het weg: 'Om eerlijk te zijn: ik weet niet eens meer waar het meningsverschil precies over ging. Je geheugen krijgt natuurlijk toch een deuk.' Inderdaad, natuurlijk, een deuk. Maar waarom juist in de jaren van de middelbare leeftijd?

De verklaring van de Zeeuwse Cornelia, nog in tranen over een dijkdoorbraak op haar zevende, is ontwapenend eenvoudig. Ze legt haar hand op het hart: 'In 1906 had ik hier nog meer ruimte om alles te onthouden.' Het is een van de hypothesen die, in iets andere vorm, in de literatuur over het reminiscentie-effect circuleren: misschien is je geheugen op jonge leeftijd in betere conditie en is daarom de kans groter dat je je gebeurtenissen uit die tijd herinnert. Het probleem daarmee is dat het effect dan ook al op je veertigste zou moeten bestaan. Lezend in de verhalen van eeuwelingen zie je eerder steun voor een hypothese die de verklaring zoekt in de grotere frequentie van 'eerste-keer-gebeurtenissen' en voorvallen die een beslissende wending aan het leven hebben gegeven. De ontmoeting die tot de keuze van een bepaald beroep leidde, de kennismaking met de latere partner, het gesprek dat veel invloed op de politieke overtuiging had, al die gebeurtenissen die zich in de jeugd en vroege volwassenheid nu eenmaal vaker voordoen dan later en zich meestal ook niet herhalen. Veel eeuwelingen zijn zelf ook wel een beetje verbaasd over hoe weinig ze hebben onthouden van de tweede helft van hun leven, zelfs als dat ingrijpende gebeurtenissen betrof zoals de watersnoodramp van 1953 of de Tweede Wereldoorlog. En zeker de laatste decennia van hun lange leven vertonen in de terugblik weinig markante plekken. Dat zal zeker hebben meegewerkt aan de impressie van veel eeuwelingen dat ook dat extreem lange leven van hen is voorbijgevoegen. 'Het klinkt misschien gek?', zegt een van hen, 'maar ik kan me niet indenken dat een leven zo kort is eigenlijk, al is het mijne dan honderd jaar.'

Douwe Draaisma is universitair docent geschiedenis van de psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Besproken boeken:

Steffie van den Oord, *Eeuwelingen. Levensverhalen van honderdjarigen in Nederland*. Amsterdam: Contact 2002, 303 p.